

dr. Reisz László

A DIGITALIZÁLÁS ÉS A MAGYAR TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK DIGITÁLIS ARCHÍVUMA

BEVEZETÉS: A DIGITALIZÁLÁS SZÜKSÉGESSÉGE

A digitalizálás kapcsán elsődlegesen az azzal kapcsolatos technikai eljárások, módszertani problémák kerülnek előtérbe, illetve a digitális feldolgozás körébe vont állományrészek kiválasztásának kérdése vetődik fel. Ezek természetesen mind fontos és szükséges kérdések, de megítélésünk szerint a digitalizálásról mint olyanról, pontosabban mint az új digitális kultúráról sajnálatosan kevés szó esik.

A digitalizálás ugyanis messze több technológiai eljárásnál, mint amikor az egyes gyűjtemények állományvédelmi okokból gyűjteményük egy részét mikrofilmre vitték. A digitalizált anyag, azáltal, hogy tetszőleges számban reprodukálható, elvileg bárki számára elérhetővé tehető, a felhasználás olyan új dimenzióit nyitja meg esetükben, amelyek jóval túlmutatnak a mennyiségi szempontokon, s nem pótlékról, hanem mondhatni egy új „műfajról” beszélhetünk.

Magánemberként, de főleg könyvtárosként nehezen szabadulunk régi beidegződéseinktől. Digitális kultúráról szólva sokan hajlamosak vagyunk azt kívülállóként nézni, mint ami minket érdemben kevésbé érint, vagy – s ez a másik véglet sem jobb – könnyen s gyorsan vélünk helyet találni számára a hagyományos rendszerben. Ahogy a könyvtár befogadta az „audiovizuális” dokumentumokat, úgy integrálhatja a digitálist is magába.

Ez az, ami hosszú távon problematikus.

Minden, információt hordozó forma kisebb-nagyobb mértékben alakít környezetén, legalábbis befolyásolja annak szokásait, életvitelét. Nem neveznénk ezt torzulásnak, de nem is mehetünk el mellette szó nélkül. Minél régibb formáról van szó, hatása annál nagyobb, s egyre kevésbé vagyunk e befolyás tudatában. Gondoljuk el: a nyomtatott betűnek több mint fél évezred állt rendelkezésére. Az elektronikus levelezés, a mobiltelefon drasztikus hatással van mindennapjainkra: befolyásolja nyelvhasználatunkat, kommunikációs szokásainkat, az SMS-ek kontrollálhatatlan használata kapcsán némelek már választójogi problémákat emlegetnek.

Ezek új, egyértelmű jelenségek, ám miért állítjuk, hogy a nyomtatott betű-közvetítette információ az valami éteri tisztaságú, zavaroktól mentes folyamat?

Gondoljuk meg: a nyomtatás lehetővé téve az egyéni tanulást teljesen átalakította a képzési rendszert, s a tanulási szokásokat. Aki azonban látott már egy olvasóterem társas magányában könyvekkel körülbástyázottan, atomizált magányáért kétségbeesve küzdő olvasót, azt nehéz lenne meggyőzni az internet izolációs hatásairól vagy éppen séggel az abban rejlő elidegenedésről. Mondjuk ki: a nyomtatott könyv kiszorította a felolvasást – feleslegessé téve azt -, a szöveg fennhangon történő olvasását nemkülön-

Egy másik példa: a könyv, a folyóirat a benne nyomtatott formában lévő információk hordozója. Nem több, nem kevesebb. A filatelisták, a bibliofilekhez hasonlóan, merőben más céllal viszonyulnak a bélyegekhez, utóbbiak a könyvekhez, mint mások. Ehhez kétségkívül joguk van, de ez nem változtat azon, hogy mindez a kulturális deviancia egy kétségkívül a társadalmilag elfogadott kategóriába eső formája, ami fetisizmus néven más Tudományterületek részéről jól ismert.

A könyvektől eltérően igen rövid idő óta van technikai lehetőségünk arra, hogy kedvelt zenéinket önállóan, rögzített formában is élvezzük. Ha a filmekről teszünk említést, ez az időszak még sokkal rövidebb.

A technikai fejlődést mindkét média területén zokszó nélkül vesszük tudomásul. A bakelitlemezeinket lecserélte a CD, a VHS kazettáinkat pedig mostanság kezdjük felváltani a DVD-vel. Egyebekben ki-ki igénye, életvitele szerint él a technika-kínálta hordozók lehetőségével: egy nyakba akasztva hordható MP3-lejátszó tucatszámú CD – válogatott – állományát tartalmazhatja, a most terjedő médialejátszók esetében, már a filmeket is beértve ugyanez a helyzet.

Mindezeket előrebocsátva: miért kellene a könyvhöz másként viszonyulnunk? A forma értelemszerűen minden más esetben a tartalomnak van alárendelve. A hordozó tehát pusztán eszköz. Miért kellene a könyvet fetisizálnunk?

Mit jelent ez a gyakorlatban, konkrétan: a könyvtárak gyakorlatában?

Az emberiség kulturális kincsének megőrzése alapvetően múzeumi feladat, könyvtárba az napi aktualitással jelentkező információs igények miatt járnak. A könyvolvasás, mint szabadidő-eltöltési forma semmiképp sem abszolút, kizárólagos: napjainkban a könyvnek egy több versenytársa akad: húsz éve közkeletű kérdőívek a megkérdezett személy kulturális háttérét szondázó bevett kérdése volt a házikönyvtárak nagyságára vonatkozó kérdőpont. Évtizedes adatokkal összevetetten az olvasásra fordított idő szűkülését felpanaszoló elfeledkeznek arról, hogy nem pusztán a szabadidő mennyisége változott – többnyire csökkent – hanem a kulturális fogyasztás új formáinak megjelenésével annak szerkezete is átalakult.

Végezetül: miképpen érinti ez a könyvtárat?

Ha valaki „szórakozásból” olvas, annak a könyvtár száz éve is költségtakarékos alternatívát kívánt erre, ma is ugyanúgy van, amennyiben a potenciális olvasó nem választ más szabadidős-elfoglaltságot. Olvasni pedig mindennél jobb – érthető, bár aligha elfogulatlan – könyvtáros vélemény.

Mi a helyzet azokkal a könyvtárhasználókkal, akik „szükségből” olvasnak?

Őket tekinthetjük a digitalizálás egyik legfontosabb célközönségének. Aligha tévedünk, ha azt mondjuk, nekik információkra van szükségük, melyekre valamely feladat elvégzéséhez van szükségük. Hogy ez könyv formájában vagy egyéb

módon jut el hozzájuk, nem különösebben fontos. Az azonban igen, hogy az anyag minél magasabb szinten feldolgozott formában álljon rendelkezésre – kereshetőség, időmegtakarítás. Paradox módon úgy is fogalmazhatnánk, a könyvtártól, s a könyvtárostól főként abban várnak segítséget, miként kell a könyvtárban töltött időt lerövidíteni, azaz hatékonyabbá tenni.

A digitalizálás éppen ebben lehet segítségükre: a világhálón eljuttatja hozzájuk a szükséges információkat. Nem lehet tisztünk az egyes információforrások értékelése. Könnyen belátható azonban, hogy a könnyen, gyorsan elérhető – az esetleges anyagi szempontok is csak a második helyen szerepelnek – információ, azaz az internet, letölthető digitális tartalom kiszorítja mindazokat a tartalmakat, amelyek elérése problematikus – esetleg éppen tradicionális, könyv-voltuk miatt.

Ez a fejlődés természetes velejárója, s mint ilyen, üdvözlendő. Ám érzelmeinktől függetlenül is tennünk kell annak érdekében, hogy e folyamatnak a könyvtárak is megbecsült részesei legyenek, mert ha elzárkózunk, az innovatív felhasználók igényeit tükröző kulturális vákuumba más, akár piaci szereplők lépnek majd helyünkre, a könyvtárak pedig tradícióikat megőrizve bár, de lassanként funkciót veszve múzeummá válnak.

I. A DIGITALIZÁLÁS TÍPUSAI ÉS JELLEMZŐI

1. A digitalizálás típusai

Bevezetesként tisztáznunk kell magát a kifejezést: noha a digitalizálás tág, s ebből következően nehezen definiálható fogalom, értelmezésünkben valamely papíralapú, nyomtatott dokumentum elektronikus változatának előállítását értjük alatta.

A digitalizálás esetében további megkülönböztetéssel kell élnünk annak célját, valamint a már digitalizált anyag formátumát illetően is.

Előbbit tekintve alapvetően kétféle digitalizálásról beszélhetünk.

1.1. Állományvédelmi, archiváló

Ebben az esetben valamely komoly muzeális értéket képviselő kiadvány vagy akár kéziratos feldolgozásáról van szó. Archiváló jellegű annyiban, hogy az eredeti dokumentum elektronikus másolatát adja, anélkül, hogy azt ki kívánná váltani, voltaképpen annak pótléka csupán, hiszen az eredeti hozzáférhetősége a publikum számára elképzelhetetlen.

Az ilyen digitalizálás komoly technikai eszközöket, s ennek megfelelő szakmai ismereteket követel. Mindez mondhatni kizárja, hogy ezt maguk a könyvtárosok – tágabb értelemben a dokumentumgazda – végezze, ám ez nem is volna racionális, aligha versenyezhetne egy erre a célra létrehozott központi „műhely” hatékonyságával. Az anyag muzeális jellegéből következik, hogy annak formátuma messzemenően előnyt élvez tényleges tartalmával szemben, amely gyakorta latin, görög nyelve révén az átlagember számára elérhetetlen. Természetesen elképzelhetetlen, hogy muzeális értékű

dokumentumokat bármely gyűjteményben az átlagos olvasó rendelkezésére bocsásanak, amint hogy az „eredeti” további megőrzése sem lehet kérdéses még akkor sem, ha a digitális változat az elektronikus képváltásoknak köszönhetően jobb is lehet.

Az ilyen digitalizálás költségei is kiemelkedőek, s alapvetően nem könyvtári, hanem múzeumi feladatként definiálhatóak. Adathordozótól függetlenül sem elégít ki reális tömegigényt. A feldolgozott művek felkerülhetnek a világhálóra, ám mind a tulajdonos anyagi érdekei, mind az internetes terjesztés kompromisszumai (file méret, letöltési idő stb.) a felhasználás korlátozásának irányába hatnak, melynek eredményeképp az ilyen dokumentumok tényleges hozzáférését valamiféle közpénzekből finanszírozott elektronikus peepshow pótolja.

Összességében az ilyen feldolgozást presztízdigitalizálásnak is nevezhetjük, hiszen az elektronikus másolat szükségképpen pótlék, az eredetivel kapcsolatos megőrzési, esetleges restaurálási költségek változatlanul fennállnak, s az elektronikus feldolgozás további költségnövelő tényezőként jelentkezik.

1.2. Duplikáló, szolgáltató

Az előbbi típusnak csaknem minden szempontból ellentéte. Létjogosultságát a felhasználói igények és a rendelkezésre álló források elégtelensége miatt létrejövő szakadék adja. Ez a döntően könyv-, kisebb részben folyóiratok tekintetében megjelenő probléma hagyományos könyvtári állománygyarapítási módon nem kezelhető. Több könyv beszerzése továbbgörgötené a problémát feldolgozási, raktározási területre, racionálisan indokolhatatlan, irreális költségvonatokkal. Ugyanebből következik, hogy mivel a hiány mintegy a „rendszeren belül” keletkezik a folyamatosan bővülő szükségletek és az azokkal lépést tartani nem tudó ellátás problémájaként hagyományos úton – ODR, könyvtárközi kölcsönzés – nem kezelhető.

A megoldás csak az érintett állomány digitális feldolgozása lehet. Ez ugyan elsődlegesen a képzési intézmények kötelező irodalmával kapcsolatosan jelentkezik, de ettől függetlenül általánosan elmondható az elvárások pragmatizmusa.

Ez mindenekelőtt a felhasználók információközpontúságát jelenti, azaz számukra voltaképpen mindegy, hogyan, miképpen jutnak a szükséges adatokhoz. A hordozó – legyen az akár a világháló, akár a nyomtatott dokumentum – pusztán eszköz, melyet célszerűségi és költséghatékonysági szempontok szerint értékel.

Ebből következik, hogy az e körben digitalizált dokumentumok nem múzeumi jellegűek, hanem gyakorta napi aktualitású „modern” anyagok. Az eredeti dokumentum mondhatni másodlagos, a digitális változat használatát tekintve egyenértékű azzal. Az archiválástól eltérően az anyag itt többnyire nem képként, hanem szöveggént, azaz kereshetően, indexelhetően kerül feldolgozásra. Az e körben digitalizált dokumentumok – legalábbis relatíve – egyszerűbb és olcsóbb módon dolgozhatók fel. Ezért, az előbbivel ellentétben az látszik célszerűnek, ha ez nem központilag, hanem önálló műhelyekben történik, mivel itt vannak a leginkább tisztában a helyi, tényleges felhasználói igényekkel. Egy központ szerepe legfeljebb a tapasztalatcsere, illetőleg a párhuzamosságot elkerü-

lendő koordináció tekintetében jogosult, bár fenntartásának költségeit tekintve hatékonysága így is megkérdőjelezhető.

2. A digitalizálás hatásai

Amikor digitalizálásról esik szó, akkor el kell választanunk a kérdés technológiai, de akár szakmai aspektusait annak tényleges céljától, globális társadalmi és tudatmódosító hatásától.

A könyvek előállításának technológiai fejlődése irreleváns az olvasás szempontjából. A digitalizálás lényege az esélyegyenlőség biztosítása, azaz annak tömegmértékűvé tétele, hogy a tudáskincs digitalizált formában bárki számára egyenlő esélyekkel (földrajzi, anyagi ill. társadalmi szemponttól függetlenül) elérhető legyen. A maga idejében a nyomtatott könyv igen hasonló szerepet töltött be, éppen ezért volt kiemelkedő hatással az emberiség gondolkodására évszázadokon keresztül.

Korunkban a nyomtatott betű egyre kisebb mértékben képes helytállni az információs társadalomban, míg elektronikus formájában nem pusztán kiváltja a hagyományos könyv funkcióit, hanem új, korábban elképzelhetetlen többlétszolgáltatásokat kínál a felhasználójának. Amint a Gutenberg-galaxis a maga idejében komoly társadalomformáló szerepet játszott, úgy az elektronikus betű elterjedése hasonló, ám sokkal nagyobb mértékű tudatmódosulással jár.

Társadalmi hatásai közül a legfontosabbak:

ESÉLYEGYENLŐSÉG: Ebből következik, hogy a digitalizálás lényege a (lehetőleg) a globális esélyegyenlőség, az információhoz való szabad hozzáférés biztosítása. Az archiválás, biztonsági másolatok készítése stb. fontos, de nem lényegileg innovatív fogalmak e tekintetben. A közelmúlt egy OSZK projektjére utalva nem az a kérdés, hogy egy nemzet javai digitalizálандók-e, hanem az a lényeg, hogy az eredmény a legszélesebb nyilvánosság számára térítésmentesen hozzáférhető legyen. Ez mind anyagi, mind pedig területi tekintetben valódi demokratizálódást jelent, mivel a felhasználóknak nem pusztán a hozzáférés pusztá jogát, hanem annak lehetőségét is biztosítja.

TÁRSADALMI KÖRNYEZET ÁTALAKÍTÁSA: Az esélyegyenlőség elvéből következik, hogy a digitalizálás alapvetően más szerzői és tulajdonjogi kezelést igényel, a hagyományos szerzői jogi struktúra kereteibe nem illeszthető be; gyakorlatilag feloldhatatlan ellentmondásban van azzal. Az információhordozók sokszorosításának (könyvnyomtatástól zenekiadásig) jelenlegi, profitorientált kiadókra fókuszált formája önmagát technológiailag is túlélt forma, melyet a partikuláris érdekek által vezérelt jogi szabályozás gátjai próbálnak csak fenntartani. A szerzői jog jelen formájában mindemellett hosszú távon működésképtelen is, helyette átfogó, közmegegyezésen alapuló érdek egyeztetés szükséges. Ennek hiányában az életképtelenné vált jogi környezetet az életképes valóság fogja megfelelően alakítani.

TUDATMÓDOSÍTÁS: A tudáskincs általánosan hozzáférhetővé tétele – s ennek digitális formában történő elérhetővé tétele – radikálisan átalakítja a gondolkodást, a felhasználó tudatát, elsősorban akként, hogy e folyamat a hagyományos információhordozók – például a nyomtatott betű – háttérbe szorulnak, mely folyamat egyben a hagyományos

információkeresési szokásai átalakulásával is jár: az on-line elérhető ingyenes tartalmak mondhatni színvonaluktól függetlenül – kizorítják a hagyományos hordozón megjelenő akár jogvédett) tartalmakat, pusztán azért, hogy könnyen, gyorsan elérhetőek. E felhasználói pragmatizmus akarva-akaratlanul új felhasználói szokások, igények elterjedését is segíti. A közvetlen információ-elérés társadalmilag jogos igénye a tradicionális könyvtári munkát, tágabb értelemben a hagyományos könyvtárat is átalakítja.

Ha elfogadtuk, hogy a digitalizálásra feltétlenül szükség van, akkor azt kell áttekintenünk, milyen digitalizálási alternatívák állnak rendelkezésünkre.

Fontos megjegyeznünk, hogy a továbbiakban a duplikáló-szolgáltató digitalizálásról beszélünk. A dolog technológiáját nem szükséges részletezni: a végcél, a nyomtatott dokumentum elektronikus megfelelőjének előállítása. Elvileg – ez a végeredmény szempontjából irreleváns – ez történhet az eredeti forrás anyagának begépelésével is, s ha ez az esetek többségében nem ezt a megoldást választják, annak pusztán hatékonysági okai vannak.

A feldolgozandó anyag elektronikus formába öntésének leggyakoribb módja az annak beszkennelését követő OCR, azaz optikai karakterfelismerő program használata. Ezt minden esetben az olvasási hibákat javító korrektúrázási folyamatnak kell követnie. A már felismert, de még nem ellenőrzött állomány áttöltése során fontos, a dokumentum későbbi formátumát eldöntő döntést kell hoznunk, azaz el kell döntenünk, hogy milyen formátumot választunk az új elektronikus dokumentumnak.

Félreértések elkerülése végett itt nem a mentés formátumáról beszélünk. Ez gyakorlati tapasztalataink szerint általában „.doc” vagy „.rtf” lesz. Itt a feldolgozott dokumentum tényleges megjelenéséről beszélünk, függetlenül attól, hogy azt képernyőn vagy akár kinyomtatva kívánjuk felhasználni.

A digitalizált dokumentumok formátumuk szempontjából két nagy csoportra oszthatók:

1. Formátumsemleges dokumentumok

Ezek többnyire xml platformú, „nyitott” dokumentumok. Internetes gyökereikből következően alapvető jellemzőjük az, hogy a tényleges dokumentum formátumát, struktúráját csak a legminimálisabb mértékben őrzik meg. A bekezdéseken kívül s szöveg igazítására, kiemelésére-döntésére van lehetőségünk. Oldalszám, élőfej, élőláb nincs, az anyag tördelése a használt eszköz jellegétől, vagy beállításától (ablakméret) függően változik. Az ilyen szöveg messzemenően „hordozható”, jórészt platform-független, jóllehet e függetlenség és hordozhatóság árát az eredeti dokumentum lebutításával fizetjük meg. Rövid cikkek, kisebb publikációk feldolgozására ideális, ám más esetekben használata rendkívül problematikus. Inkább „feldolgozóbarát” mint „felhasználóbarát” digitalizálási forma, bár nem hallgathatjuk el, hogy e-olvasón, PDA-n olvasva előnyös a formázás hiánya, mivel így a szöveg az alkalmazott eszköz paramétereinek megfelelően újratördeli magát. Praktikusan tehát a sorhossz, s így az oldalszám eszközfüggő, s alkalomról alkalomra változik.

2. Formátum-orientált dokumentumok

Az eredeti dokumentum megjelenését, tördelését, struktúráját messzemenően megőrzi.

Az alapidokumentum szkennelését követő áttöltésnél kell erről döntenünk. Meg kell jegyeznünk, hogy míg az első esetben e döntés végleges, hatása vissza nem fordítható, a formátum-orientált dokumentumokból elvileg lehetőség van a későbbiekben formátumsemleges dokumentumot előállítani anélkül, hogy a korrektúrázás munkája kárba veszne. A dolog az esetek többségében túlmutat a technológiai problémákon. Az oldalszámok, bonyolultabb tördelési megoldások nem konvertálhatóak, kisebb nagyobb mértékű strukturális átalakításra van szükség, melyek minden esetben csak pótléknak tekinthetők, viszont mind a feldolgozás idejét, mind annak költségeit jelentősen megnövelhetik.

Az ilyen dokumentum maradéktalanul követi az eredeti oldalszámozását, lábjegyzeteit vagy ábráit az azzal megegyező helyre teszi, azaz voltaképpen az eredeti elektronikus másolatát nyújtja – szövegszerűen kereshető formában.

Noha elvileg több formátumban is használhatjuk, a legelterjedtebb és a leghatékonyabb kezelést a pdf-formátum nyújtja, mely platformtól függetlenül garantálja az eredeti, vagy ahhoz közelálló megjelenést. Ennek ellenében bizonyos kompromisszumokat kell kötnünk: az ilyen anyag közvetlenül nem tölthető fel a világhálóra, használatához akár letöltést követően, akár a helyett olvasóprogram szükséges. Ugyanakkor ez több más szempontból inkább előny, mint hátrány. Az anyag letöltést követően a világhálótól függetlenül is használható – azaz olvasásához nem szükséges az állandó internet elérés. Bár pdf állományok „csak képként” feldolgozott dokumentumokat is tartalmazhatnak, tipikus felhasználási területük a karakterfelismert – s így kereshetővé tett – dokumentum. Paradox módon a „csak” képként feldolgozott állományok nem annyira zártak, mint a formátumsemleges anyagok, hiszen az utólagos karakterfelismerés-feldolgozás lehetőségét biztosítják, kis túlzással a feldolgozási folyamat első lépcsőjének is értékelhetők.

II. A MAGYAR TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK DIGITÁLIS ARCHÍVUMA

1. Az MTDA jellemzői

Az MTDA célja, hogy a magyar társadalomtudomány, szociológiatörténet 1848-1948 közötti száz évének fontosabb kiadványait digitális formában tegye hozzáférhetővé. A válogatás elve kettős: egyrészt a társadalom-, illetve szociológiatörténeti szempontból jelentős szerzők munkásságának feltárása, másrészt az adott kor jellemző gondolkodását reprezentáló művek – mintegy kortükörként való – feldolgozása. Az archívum mind a személyek, mind az említett szellemi-politikai irányzatok tekintetében semleges.

A válogatás meglehetősen széles körre terjed ki, így adatbázisunkban a társadalomtörténeten kívüli a határterületek is kellő figyelmet kapnak. Az időhatár sem mechanikusan értendő, a gyakorlati munka során azonban tekintettel kell lennünk a szerzői jogokra. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az adatbázisban csak hetven

évvel ezelőtt elhalt szerzők művei szerepelnek, de pusztán pragmatikus okokból is előnyben kell részesítenünk azokat a dokumentumokat, amelyek közzététele problémamentes.

Az archívum történeti jellegéből következik, hogy egy adott mű több kiadása esetén lehetőleg az első kiadást dolgozzuk fel. Bár az érintett dokumentumok zöme nehezen hozzáférhető, állaguk, minőségük is gyakorta kívánivalókat hagy maga után, szó sincs arról, hogy a feldolgozott dokumentumok egyedi példányok lennének.

Az MTDA egyértelműen a formátum-orientált digitalizálást preferálja. Ez azt jelenti, hogy az eredeti dokumentumok tördelése, illusztrációi, oldalszámozása, lábjegyzetei a digitalizált változatban sem változnak, azaz a digitalizált dokumentum az eredeti elektronikus xeroxaként működik. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az anyag képként jelenik meg a felhasználóknak: az MTDA keretében a beszkenelt dokumentumot optikai karakterfelismerést követően kereshető szöveggént szolgáltatjuk.

A feldolgozás menete a következő:

1. a kiválasztott dokumentum szkennelése
2. optikai karakterfelismerés
3. felismertetett szöveg korrektúrája

Tapasztalataink szerint a legmegfelelőbb közlési formátum a pdf. Ez lehetőséget nyújt arra, hogy a felhasználó számára az internetről történő közvetlen elérésre (az ehhez szükséges olvasó egyike a leginkább elterjedt ingyenes programoknak), illetőleg a világhálóról való letöltésre, mely esetben az adott dokumentum élő internetkapcsolat nélkül is olvasható.

A pdf formátum kiválóan megfelel az anyag CD-n, illetőleg DVD-n történő terjesztése esetében is. Bár nem célunk a felhasználás korlátozása, itt érdemel említést, hogy pdf-állományok esetében annak közreadója meglehetősen tág határok között tudja korlátozni a felhasználói hozzáférést. Az MTDA dokumentumaiban nem élünk ezzel a lehetőséggel, azaz a felhasználó a mentésen, másoláson kívül opcionálisan az egész dokumentumot kinyomtathatja.

A formátum ellenzői gyakorta hivatkoznak arra, hogy a pdf „zárt”, s az ilyen formátumú anyagok más formába történő áttöltése nehézkes. Ez így tévedés. A pdf kiválasztására gondos előzetes mérlegelést követően került sor, azért, mert ez bizonyult az archívum céljaihoz képest a legmegfelelőbbnek. A konverziós problémák zöme nem az eredeti formátumra vezethető vissza, hanem az alapidokumentum olyan jellemzőire, aminek a megtartását más formátum nem, vagy csak igen nagy kompromisszumok árán képes.

2. Az MTDA tartalma

Nehéz lenne pontos, még inkább végleges becslést adni az archívum méretéről. Állománya könyvek tekintetében jelenleg 429 könyv, mintegy 54 000 oldalára terjed, amelyek mindegyike beszkenelt, karakterfelismert állapotban van, jelentős részük pedig végleges, pdf-formátumban, gyakorlatilag készen. 183 könyv előkészületben, azaz még feldolgozás előtti állapotban.

A helyzetet bonyolítja, hogy az MTDA sem tartalmában, sem a feldolgozott művek műfaját tekintve nem egységes, értve ezalatt, hogy korántsem csak könyvek digitalizálásáról van, lehet szó.

Az adatbázis keretében digitalizált művek három főbb típusát különíthetjük el.

1. könyvek
2. folyóiratok
3. tematikus állományok

A folyóiratok kiválasztása és feldolgozása a könyvekéhez hasonló elvek szerint megy végbe. Eddig a következők feldolgozására került sor:

a Huszadik század, mely, mint neve is mutatja a 20. század eleji progresszív gondolkodás egyik méltán legismertebb orgánuma. Csaknem 22 000 oldalnyi, 1 500 ívnyi terjedelme felöleli a lap életének teljes 19 évét.

a Szabadgondolat 1911-1919 közti anyaga, szkennelt és karakterfelismert, korrek-túrára vár.

Bédy-Schwimmer Rózsa: A nő és a társadalom 1907-1913, illetőleg az ennek foly-tatásaként megjelenő

A Nő című lap 1914-1918 közötti számai. Mindkettő szkennelt és karakterfelismert, végleges feldolgozásuk folyamatos, a FSZEK honlapjáról folyamatosan letölthetőek lesznek.

Az MTDA tematikus állományai némileg szűkebb időkorlással működnek, amennyi-ben elsősorban az 1880-as Népszámlálás és a köré épített társadatbázisokból állnak. Fontosságukat az indokolja, hogy segítségükkel van lehetőségünk arra, hogy átfogó ké-pet alkossunk a 19. századi Magyarország alapvető társadalmi-demográfiai jellemzőiről.

Ismeretes, hogy az 1880-as az első olyan népszámlálás, amely a történeti Magyarország teljes területére vonatkozó etnikai és felekezeti adatokat községsorosan adott közzé. A népszámlálás kiegészítő adataiból (település lélekszáma, típusa-jogállása, házak száma, írni-olvasni tudók száma) pedig következtethetünk az egyes települések fontosabb tár-sadalmi-demográfiai jellemzőire is).

Az egyik legfontosabb társadatbázis az 1878-as Vargha Gyula-féle egyesületstatisztika, amely korában nemzetközileg is élenjáró módon az országban működő 4004 egyesület fontosabb jellemzőit regisztrálta.

Társadatbázisként tekinthető még a népszámláláshoz idejét tekintve legközelebb eső Helységnévtár, melynek adataiból a népszámlálási települések infrastrukturális jellemzőinek kiegészítése történt meg.

III. FEMINISTA ARCHÍVUM

Az MTDA szerves része, mind megvalósításának mikéntjét, mind pedig formátumát, közlési gyakorlatát tekintve. Ugyanakkor az e körbe tartozó dokumentumok száma és sajátos jellegük indokolja elkülönítésüket. Az archívumba kerülő nőmozgalmi, nőtörté-neti anyagot ugyancsak a politikai semlegesség, el nem kötelezettség jellemzi. Nevében ugyan „feminista”, de minden fontos, a tárgyidőszakba tartozó, nőkkel, nőmozgalommal kapcsolatos kiadványnak szerepelnie kell benne, elérhetőségük függvényében.

Célunk az, hogy első megközelítésben a „nagy” archívumon belül elkülönítve átfogó áttekintést adjunk a magyarországi nőmozgalom fontosabb dokumentumairól, tágabb értelemben pedig a 19. századtól a 20. század elejéig tartó időszakban a nőkről alkotott köz- és magánvélemények alakulásáról.

Ezeket az alább jellemzően az alábbi csoportokra oszthatnánk:

1. tradicionális konzervatív

A nők és az általuk betöltött társadalmi szerep hagyományos megfogalmazása. Az e körbe tartozó dokumentumok száma a legnagyobb, érthető, ha az általuk megfogalmazottak is igen sokrétűek. E csoportba tartozik egyfelől a hölgyeket piederasztálra állító romantikus nőfelfogás, a „leányregény-irodalom”, de a nagyon is pragmatikus házi-asszonyi-szakácsnői tanácsok nemkülönben. Szó nincs nőellenességről. A nő helye a férfi oldalán van, annak megbecsült, de alárendelt társaként. A konyha, a család úrnője, gazdaasszony, feleség, és anya. Ezt még pregnansabban Medve Imre 'A magyar gazda-asszony' című munkájában így fogalmazódik meg:

„Ha a teremtés egyedül a férfit jelölte ki arra, hogy a világ ura legyen; másrészt a nőnek azon hivatást adta, hogy a teremtést fenntartsa.”

2. emancipációellenes, antifeminista kiadványok

Velük kapcsolatosan nem feledkezhetünk el arról, hogy e művekben – akarva-akaratlanul – a propagandisztikus elem dominál. A nőmozgalom aktivitására, a feministák egyenlőségi és jogkövetelő mozgalmára adott gyakorta nem túl diplomatikus vitairódalomnak tekinthetők.

A „neki kijelölt” helyét el nem foglaló nő nem pusztán a teremtés és az isteni világrend szabályait sérti meg, hanem tudományos alapon bizonygatják hogy biológiai törvényt is sért, amennyiben nemének korlátait áthágja. A nő helye a családi tűzhely, választójog, vagy szakmai karrier értelmetlen, hiszen a nők gyengébbek, biológiailag is hátrányban vannak a férfival szemben.

Gyakori jellemzőjük a feministák diszkreditálása: kevés olyan vádat, illetőleg elítélő jelzőt találhatni, amelyet nem használnak megbélyegzésükre.

3. emancipációs-feminista irodalom

A feminista irodalom esetén – előbbtől eltérően – nem csupán a propaganda, illetőleg a megszokott brosúra-irodalom jelentkezik, persze, jelen van ez is. Idetartoznak a nőkérdést, a választójogi, foglalkozási esélyegyenlőség lehetőségeit tárgyaló munkák, a szó pozitív értelmében vett felvilágosító munkák, amelyek a nőket partnernek tekintve valóban a segítségnyújtásra koncentrálnak. Egyáltalán nem csak nők munkáiról van szó, mint ahogy az emancipációellenes irodalom legélesebb kirohanásai sem kizárólag férfiak munkáiban találhatók.

4. dokumentumgyűjtemények

Az e körbe tartozó művek egyszerűen besorolhatók. Részben a nőkérdéssel foglalkozó történelmi jellegű anyagok találhatóak e csoportban, részben a Feminista Egyesület, illetőleg annak működésével kapcsolatos kiadványok, szervezeti, működési szabályzatok.

A Feminista Archívum tematikus bibliográfiája az 1848-1919-es időszakra vonatkozóan jelenleg 84 feldolgozandó könyvet tartalmaz. Végleges formájában várhatóan 110-120 könyvből áll majd. Ezek jelentős része szerző jogvédelem által már nem korlátozott felhasználású munka, tehát nyilvánosságra hozatalának nincs akadálya. Ezek a FSZEK Szociológia gyűjteményének honlapján folyamatosan elérhetőek lesznek.

Ugyanitt folyamatosan bővülni fog a témával kapcsolatos korabeli folyóiratcikkek illetőleg sajtófotók állománya is.

Jelenleg az Archívum terveiben a következő művek szerepelnek:

A budapesti leányvásár titkai. Bp., 1902.

A feministák egyesületének alapszabályai. Bp., 1911.

Budapesti bűnvásár, vagy nagy urak és kis leányok. Bp., 1902.

Tájékoztató a Feministák Egyesületének céljairól és munkatervéről. Bp., 1905.

Baboss László: Nők könyve. Amulettek a nők szellemi, erkölcsi és társadalmi életéből. Nagykanizsa, 1902.

Baráth Ferenc: A prostitutio s befolyása a közegészségi állapotra. Pest, 1879.

Barsi József: A szerelemről és házasságról. Kecskemét, 1861.

Beniczky Hermin (Veres Pálné): Nézetek a női ügy érdekében. Pest, 1868.

Beniczky Irma: Pályavezető: fiatal lányok számára. Bp., 1885.

Bédy Schwimmer Rózsa: A magyar nőmozgalom régi dokumentumai. Bp., 1906.

Csáky Albinné: A nőkérdés : hazai viszonyainkra való tekintettel. Bp., 1895.

Csiky Kálmán: A magyar nők jogai. Bp., 1894.

De Gerando, Antonina: A női élet. Kolozsvár, 1892.

De Gerando, Antonina: Nőtan vagy az asszonyi hivatás tudománya. . Kolozsvár, 1880.

Dirner Gusztáv (Adolf): A nő választójogáról. Bp., 1910.

Edvi Illés Pál: Fénygolyók a nősülésre, az-az eredeti értekezés a ritkán nősülés okairól és szüntetésemódjáról: felelet a szegedi pálya-kérdésre. Pest, 1861.

Friml Aladár: Nem és hivatás. Bp., 1887.

Gaal Mózes: Magyar nők. Bp., 1897.

Gárdos Mariska: A nő a történelem sodrában. Bp., 1942.

Gelléri Mór: A nők munkaköre. Szeged, 1876.

Geőcze Sarolta: A szocializmus női megvilágításban. Bp., 1898.

Geőcze Sarolta: Modern társadalmi feladatok. Bp., 1901.

Geőcze Sarolta: Tanulmányok. Bp., 1896.

Geőcze Sarolta: Társadalmi program. Bp., 1899.

Geőcze Sarolta: A nemzeti megújulás erkölcsi feltételeiről. Bp., 1920.

Geőcze Sarolta: Szociológia etikai alapokon. Bp., 1922.

- Gyulay Béla: Nőnevelés. Bp., 1884.
- Gyulay Béla: Nőnevelés az ó-korban. Bp., 1883.
- Harkányi Ede: A holnap asszonyai. Tanulmány a társadalomtudomány köréből. Bp., 1905
- Harkányi Ede: A nőfelszabadítás eszközeiről. Bp., 1906.
- Haypál Benő budai ref. Lelkész: A nők jogaiért. Két beszéd. Bp., 1913.
- Herczeghy Mór: A nő physikai és szellemi természete. Bp., 1889.
- Horváth József: Tanulmányok a nőemancipatio köréből. Arad, 1888.
- Hörk József: A nőről és a nő hármias hivatásáról. Kassa, 1886.
- Illésy György: A nők munkaképessége és munkajoga különösen szellemi téren. Pest, 1871
- Jánossy Gábor: A feminizmus Magyarországon. Bp., 1911.
- Kafka Károly: Műérzék és a nők. Pécs, 1901.
- Kassay Adolf: Önüggyvéd a nőket illető jogügyekben s más körülményekben. Pest, 1866.
- Kálniczky Endre: Nőtán vagy az asszonyi hivatás tudománya. Mickolcz, 1877.
- Káplány Antal: Nők az ókorban. Bp., 1870.
- Kenedi Géza: Feminista tanulmányok. Bp., 1912.
- Kenedi Géza: Szociológiai nyomozások. Bp., 1910.
- Kenedi Géza: Szociológiai nyomozások. Bp., 1910.
- Kernné Nyári Mária: A nő és a háború. Bp., 1916.
- Kolmár József: Nők könyve. Almanach 1853-ra. Pozsony, 1848.
- Kozma Gyula: A nőkérdésről. Bp., 1904.
- Lehotay Mihály: Javaslat a nőkérdés rendezésére. Bp., 1907.
- Madzsar Józsefné Jászi Alice: Tornaiskolája Mensendieck rendszere szerint gyermekek és nők számára. Bp., 1912.
- Mayer Béla: A nőkérdés keresztény szempontból tekintve. Bp., 1902.
- Máday Andor: A magyar nő jogai a múltban és jelenben. Bp., 1913.
- Márki Sándor: A nők emancipatioja. Bp., 1874.
- Márkus Dezső: A választójog A nő választójoga. Két tanulmány. Bp., 1912.
- Medve Imre: Magyar gazdasszony teendői közéletben, házban és konyhában. Kézi és segédkönyv nők és hajadonok számára. Pest, 1864.
- Molnár Lajos: Az erkölcsök, a közegészség és a prostitutio. Bp., 1899.
- Nüber Sándor: A nők társadalmi állása és hivatása. Eperjes, 1878.
- Pataj Sándor (szerk.): A magyar nőmozgalom régi dokumentumai. Bp., 1907.
- Pisztóry Mór: A nő-emancipatio. Győr, 1873.
- Résó Ensel Sándor: Három országos nő fegyház. Bp., 1887.
- Ruschek Antal: A keresztény nő. Bp., 1898.
- Rusznay Gyula: A nő a modern társadalomban. Bp., 1936.
- Ruttkay Lipót: A nő társadalmunkban. Bp., 1899.
- Sándor Kálmán: A nőkről a nőknek. Marosvásárhely, 1877.
- Schreiber Emil: A prostitúció. Bp., 1917.
- Simonfi Gyula: Néhány szó a modern nőemancipációról. Bp., 1900.
- Singer Irén: A nők és a politika. Bp., 1919.

- Somogyi Géza: A nőkérdés : hazai viszonyainkra való tekintettel. Igló, 1879.
- Strommer Viktorin: A női kérdés és korunk. Győr, 1909.
- Szabó Richárd: Nők világa. Pest, 1871.
- Szálai Pál: A magyar nők védelméről. Bp., 1901.
- Szebenyi József: Elsülyedt lelkek. Bp., 1901.
- Szemák István: Nőkérdés és nőnevelés. Kassa, 1874.
- Szentkirályi Móric Értekezés a magyar asszony jussairól, ú, 1829.
- Szerényi Endre: A női emancipatio : társadalmi politikai, történelmi, statisztikai, paedagogiai és nemzetgazdasági érvekkel támogatja Szerényi Endre. Győr, 1872.
- Szilágyi Sándor: Nők könyve. Almanach 1853-ra. Pest, 1953.
- Teleki Sándorné: Kende Júlia Bp., 1911.
- Willhelm Szidónia: Szerelem, házasság feminista tükörben. Bp., 1907.
- Wirker István: A feminizmus. Bp., 1912.
- Wohl Janka (szerk.): A Magyar Bazár mint a Nők Munkaköre képes almanachja. Bp., 1893.
- Wohl Janka (szerk.): Beszélyek és tárczák. Bp., 1877.
- Wohl Janka (szerk.): Modern asszony breviáriuma. Bp., 1900.
- Zollner Béla: A nő a nemzetgazdaság terén. Győr, 1892.

Látható, hogy a magunk részéről mindent meg kívánunk tenni annak érdekében, hogy elektronikus könyvtárunk – nevezhetnénk virtuális könyvtárnak – minél gazdagabb és nagyobb tartalommal álljon felhasználóink rendelkezésére. Reméljük, hogy az elkövetkezendőkben a jelenlegi abszurd jogi szabályozás kedvezően alakul, azaz legalább a könyvek, folyóiratok esetében a 70 éves felhasználói időhatár megváltozik – legalább a nonprofit célú feldolgozások tekintetében.

Végezetül: gyakorta emlegetik a „digitális szakadék” kifejezést. Anélkül, hogy ennek részleges érvényességét megkérdőjeleznénk, fontosabbnak tartanánk a digitalizálás más természetű akadályainak a lebontását. A papíralapú dokumentumok és az elektronikus dokumentumok közötti falat ugyanis gyakorta kétfelől is építik.

A könyvtáros elfoglaltságra, szakértelem- illetve eszközhiányra hivatkozik – ami az esetek egy részében részben igaz is, – de a fenntartó számára mindenképpen akceptálható indok lehet; a piaci szereplő pedig saját anyagi érdekét követve szeretné a munkát a maga számára privilegizálni. Neki végképp nem érdeke más lehetőségek érvényesülése, hisz a pénzhiány miatt ma fel nem dolgozott állomány elvileg a későbbiekben még profitot hozhat számára.

A digitalizálás munkája tehát hatalmas, ám döntenünk kell: vagy részt veszünk benne könyvtárként, könyvtárosként, vagy kimaradunk, s akkor a munkát mások, más keretek között fogják elvégezni.

Ez esetben azonban később sem lesz ott helyünk.

László Reisz

DIE DIGITALISIERUNG

Die Digitalisierung ist die größte Herausforderung in der Bibliotheksgeschichte. Die ehemaligen Ergebnisse der technologischen Innovation – wie beispielsweise Schallplatten, CDs, DVDs, usw. – waren als „nicht traditionelle Dokumente“ in das bibliothekarische System leicht zu integrieren.

Die Digitalisierung des Bestandes bedeutet über den Aspekt des Bestandschutzes hinaus auch eine qualitative Veränderung, die eine unerlässliche Bedingung für die Gestaltung der zukünftigen virtuellen Bibliothek darstellt.

Was die tägliche Praxis angeht, so unterscheidet sich die heutige Bücherei kaum von ihrer Vorgänger vor 50 Jahren.

Die online Erreichbarkeit, die vom weitspurigen Internet gesichert wird, muss auch von den Büchereien ausgenutzt werden. Das Google-Projekt und ähnliche Initiativen schlagen sich von der wirtschaftlichen Seite in ein Segment durch, in dem sich grundsätzlich die Bibliotheken zu betätigen hätten.

Die Studie vermittelt einen Überblick über die verschiedenen Digitalisierungsarten, deren Ziele, und die Vor- beziehungsweise Nachteile der durch ihnen verwendeten Techniken. Sie präsentiert die Zielsetzungen des Digitalen Archivs der Ungarischen Gesellschaftswissenschaften, seine Praxis in Digitalisierung, und seine bisherigen Ergebnisse.